

LES TRANSFORMACIONS ECONÒMIQUES A LA MARINA DURANT LES DÈCADES DEL 40 ALS 60: LA COMERCIALITZACIÓ I CRIA D'ANIMALS A ONDARA

Antoni Estarca Català

*Creu situada a l'Antic Camí d'El Verger. Itinerari d'entrada dels jònecs a Ondara després de passar per l'assegador que voreja el riu Girona (Assegador de Pego).
Via de trànsit des de l'antiga l'estació de El Verger.*

1. Justificació de la investigació

Resultaria un risc no donar a conèixer aquest estudi d'investigació en aquests moments. Ignorar l'existència dels fets econòmics que intentarem aclarir comportaria una pèrdua de la memòria històrica econòmica, no només local, sinó també comarcal i, a més, perdriem la veu dels seus protagonistes. Potser d'aquí a pocs anys, un cop morts els familiars directes, sobretot fills i vídues, això ja no serà possible.

Alguns dels fills i, sobretot, els néts dels protagonistes desconeixen pràcticament el que va suposar per als ciutadans d'Ondara la comercialització i la recia de bous d'engreix per a proveïment de carn de les ciutats properes a aquest municipi. No podran ser utilitzades, dins de poc temps, les fonts orals. Uns fets econòmics que se circumscriuen a la postguerra civil. Ondara, entre 1940 i 1965, es convertiria en uns dels

epicentres d'aquesta forma de complementar els ingressos familiars, de superar les penalitats i de guanyar-se la vida per a moltes famílies. Una època molt dura econòmicament, sobretot en la seua primera etapa.

Els motius per donar-lo a conèixer a les II Jornades d'Estudis d'Ondara són dos. Primer, el que acabem de dir sobre les fonts. Segon, que en considerar-los uns fets quotidians, a primera vista de poca rellevància, no van deixar empremta ni en l'arquitectura civil, ni en els arxius oficials, ni en els municipals, ni en els parroquials, amb el consegüent risc de poder passar desapercebuts.

Afortunadament passaria el contrari amb altres fets econòmics que mereixen ser estudiats amb deteniment en un futur. És el cas de l'edifici civil del Prado, que avui ofereix constància i certifica una etapa en l'evolució econòmica de l'Ondara de la 2a meitat del segle XX. El mateix podem dir dels riurals, una construcció rural característica de la Marina Alta, la funció de la qual estava relacionada amb la producció de pansa en aquesta comarca als s. XIX i XX, essencialment per protegir-la de les inclemències del temps en el moment de l'assecat. Queden diversos riurals dispersos pel terme municipal d'Ondara, en ocasions estan ocults després de les reformes que s'hagen pogut fer a les casetes.

Sembla estrany que, en certes ocasions, per comprendre l'estructura econòmica i social contemporània d'una localitat, no siga possible recórrer a les estadístiques oficials i que les fonts públiques i privades siguin tan escasses. En particular, les comercials i les industrials que entre altres conseqüències també ajuden a fixar a la nova població immigrant a un territori, a no haver d'emigrar, a millorar les condicions socials, a construir la forma de vida d'un poble, etc.

Les abundants fonts hemerogràfiques (diaris, revistes, anuals) no es van fer ressò d'aquesta tipologia de comerç, perquè no va suposar precisament explicar fets insignes o eminents. En canvi, pense que, fins i tot utilitzant les fonts orals, han de ser analitzades unes pràctiques comercials d'aquest període, relativament proper perquè estan desapareixent pràcticament aquests testimonis i la informació.

Que servisquen també aquestes paraules de reflexió per animar molts dels ciutadans d'Ondara a fer donació a l'Arxiu Municipal

d'Ondara dels documents privats que puguin resultar d'interès. Una documentació que servisca per conèixer millor els nostres orígens, vicissituds, projectes comuns i anhels particulars; doncs, com vull reiterar, no tots els fets econòmics rellevants es troben en els arxius oficials. De vegades arribem a ells de forma indirecta i circumstancial.

Bàsicament han estat els testimonis orals dels familiars que hi van intervenir, els que s'han utilitzat com a principal font per a la reconstrucció del passat econòmic i social.

En aquest cas, s'ha estudiat amb testimonis presencials dels fets, encara que foren xiquets i adolescents en el moment analitzat. Es restringeix a la història econòmica contemporània, un període en què queden, lògicament, cada vegada menys testimonis vius. En aquest tipus d'esdeveniments econòmics no hi ha transmissió oral àmplia entre les generacions, com pot ocórrer amb els mites i les llegendes. Altres tipus d'episodis perduren molt més en el temps.

És oportú assenyalar, per la meua part, que sempre serà convenient per als qui estudien aquests esdeveniments econòmics en un futur, que busquen noves fonts, que facen noves aportacions, que plantegen noves hipòtesis, que revisen aquest treball i que realitzen crítica del que consideren. En definitiva, que contribuïsquen a enriquir el coneixement de la Història Econòmica local d'Ondara i la Marina Alta. Perquè intentaré evidenciar que fou un model de negoci no sols ondarenc sinó també comarcal. Una pràctica de negoci, íntimament unida a la conjuntura política i jurídica de cada moment, com també intentaré esbrinar.

Són uns fets ocorreguts en un context econòmic d'escassetat, els anys de postguerra, llargs i difícils. Subestimar-los comporta deixar de tindre una perspectiva global d'aquestes dècades que han motivat la investigació. El que hem intentat és fer una anàlisi i aproximació el més objectiva possible per entendre el que estava passant a Ondara i la Marina Alta.

2. Context històric i econòmic

Després de la Guerra Civil apareixen a Ondara diversos negocis relacionats amb la cria i l'engreix d'animals bovins. La modalitat productiva adoptada és la de cria de bous a mitges entre un comerciant i un criador.

El model productiu adoptat és com el de la majoria de països industrialitzats. La pràctica totalitat dels animals són destinats als mercats de carn. S'engreixaven en corrals de xicotetes dimensions situats sobre tot en les cases de les afores del mateix nucli urbà, però en major mesura, en corrals de cases de camp.

Posteriorment, un vegada criats i engreixats són venuts per a carn en escorxadors de ciutats grans: Dénia, Oliva, Gandia i València són els més habituals. I per descomptat, a la mateixa Ondara.

Com que hi havia una conjuntura d'escassetat i, en disposar el llaurador i el jornal·ler de prou temps, es dona una implicació de pràcticament tota la família que participa de la cria i l'engreix d'animals bovins es popularitza amb rapidesa.

Juga un paper crucial la gent gran de la família. El motiu no és altre que l'animal necessita menjar cada dia i en bastant quantitat. Com que el jornal·ler no pot rebutjar un jornal, aquell home major de la família se'n farà càrrec. Cal valorar la tasca imperceptible del col·lectiu humà en edat avançada, la seva aportació a l'economia real en aquesta etapa, en què molts joves han mort o encara alguns han estat mancats de llibertat per les mateixes vicissituds de la Guerra Civil, sobretot en la primera meitat de la dècada dels 40. Igualment, a falta d'un sistema de seguretat social públic de pensions, no resulta estrany que la persona gran, es procura un animal també, per a la seua cria.

Els bous són lliurats a persones tant d'Ondara com a pobles del voltant: Beniarbeig, Benidoleig, Dénia, El Verger, Sanet i Negrals, Pedreguer, Pego, Setla, Mira-rosa i Mirafior, i fins i tot a Xàbia. Pobles, alguns d'ells, que no tenien fins llavors experiència sobre aquest tipus de cria de bous per a carn, o el capital suficient per iniciar-lo.

Són a més poblacions agrícoles necessitades d'adobaments.

L'accés als adobs químics en els primers anys de postguerra resulten cars i dificultosos. L'adobament natural generat pel propi animal és necessari per als cultius. Els que crien uns quants animals tindran una segona font d'ingressos perquè podran vendre el fem generat pels animals com un adob natural i si no, almenys poden millorar les rendes de les terres pròpies.

Les classes d'animals més habituals que es crien són la Charolais, Brangus i Hereford.

Una de les claus de la seua ràpida expansió es troba en les característiques que venen determinades per l'estructura de la propietat agrària, el tipus de poblament en cases de camp i alqueries, que farien que aquest fenomen econòmic i social s'estengués enormement, sobretot en la dècada dels 40.

La raó més important és que el criador, bé llaurador, xicotet llaurador o jornal·ler, no havia de desemborsar cap quantitat econòmica al comerciant. No calia disposar de dipòsit, ni avançar diners.

Aquest sistema de cria s'adopta i s'estén ràpidament. Ho intentarem aclarir en diversos dels apartats. A més, hi van contribuir una sèrie de circumstàncies econòmiques, climatològiques i mediambientals, i de localització pròpies d'Ondara. Igualment contribueix el model d'agricultura, l'aprofitament de les aigües, la tipologia de conreu de regadius, així com els residus de branques com ara, de cítrics o garrofers,

i fins i tot, la utilització de tubercles com ara, moniatos o remolatxa encara que estiguen en relatiu mal estat. En èpoques de temporals perllongats de pluja es solen disposar reserves per a la seva alimentació. Precisament d'aquest tipus de cultius es disposa tant a Ondara, com en els pobles del voltant.

En 1939, Espanya era un país en ruïnes. Demogràficament afeblida, la fam i l'extrema necessitat eren la realitat quotidiana d'una bona part de la població. El país està econòmicament exhaust i Ondara era un calc d'aquesta situació. Els anys de la postguerra van marcar un gran retrocés en l'àmbit econòmic i social.

La barata, com a fórmula d'intercanvi i mecanisme de comerç, torna a aparèixer amb inusitada fermesa. L'accés a productes de mercat és difícil, les cartilles de racionament eren les constants. El sector primari, sobretot agricultura i ramaderia tornaven a superar el 50 per cent de la renda nacional. A la nostra comarca, eixes xifres pogueren ser superiors en la dècada dels 40 i 50. L'enfonsament de la producció agrícola i industrial suposaria una marxa enrere històrica en molts ordres i havia poc per exportar.

*Llit del riu de l'Alberca a l'altura dels Tintorers.
Romualdo Llorens, a l'esquerra, i Jiménez, el panader,
amb un bou possiblement de recrio. Anys 50. Cedida per Robert Miralles.*

Predomina una situació d'escassetat i d'intervencionisme estatal, el mercat negre i l'estraperlo afloren. És un país amb una economia intervinguda pel règim que havia guanyat la Guerra Civil (llicències d'importació i exportació, control de subministraments...) i s'apodera de l'economia del país. Aquesta situació s'aniria agreujant per la conjuntura internacional i el suport del règim franquista als seus antics aliats: Itàlia i Alemanya. A la Segona Guerra Mundial, 1939-1945, li succeeix un període d'aïllament per la condemna internacional al règim de Franco com aliat de l'Eix.

Els cultius d'exportació de la pansa als països anglosaxons resultaven una quimera. L'exportació de cítrics era escassa, només es recuperaria a mitjans dels 50 i, sobretot, als 60 a tota Espanya i a Ondara també. La construcció d'un edifici permanent per treure al mercat els productes agrícoles de la localitat i de la comarca en millors condicions, el Prado, no s'iniciaria fins 1955.

Aquestes raons i les que intentarem plantejar a continuació explicarien l'expansió i consolidació d'aquest tipus de negoci. Cal pensar que ajudarien, en part, a mitigar les penúries econòmiques de la localitat i que aquest treball d'investigació pretén treure a la llum, ja que les fonts pràcticament són orals, encara que són bastants coincidents i han estat contrastades.

L'esquema adjunt (Pàgina 150) ajuda a comprendre bastant la conjuntura política i econòmica del període a Espanya i la influència que va haver de tenir a la recia de bous a la Marina Alta.

3. Factors de localització dels comerços a Ondara i el cas específic de Pamis

Ondara, amb les tres empreses comercialitzadores que hi va haver, es va convertir en subministradora d'una quantitat molt important de bous per a criar. Aquesta activitat ajudaria a afrontar una etapa d'escassetat, no només als ciutadans d'Ondara i de Pamis, sinó també als d'altres poblacions al voltant d'Ondara, totes de la Marina Alta.

Font: Historia de España; J. Arostegui, Sánchez, J. Palafox Gamir y otros edit. Ed. Vicens Vives

- 1.** Es realitza la seva criança en un període relativament curt, màxim 1 any des de la seua compra.
- 2.** S'empren per a la seva alimentació esplets agrícoles (palles i rostolls), subproductes agroindustrials, només part de la terra es dedica a cultiu d'herba alfals.
- 3.** La garrofa, els moniatos i la remolatxa, emmagatzemables per molt de temps, serveixen d'aliment en dies de mal temps.
- 4.** Hi ha una implicació de diversos membres de la família per a la seva criança. Els homes d'avançada edat podran participar d'aquest procés.
- 5.** L'animal és un jòneg, no és brau, és relativament dòcil, la seva finalitat és ser utilitzat per a la carn.
- 6.** Hi ha moltes cases de camp, altres cases per a apers amb corral, que són aprofitades per a la criança d'aquest tipus d'animals.
- 7.** La localització del transport; Ondara està relativament propera a les estacions de tren de Gata, Benissa i El Verger.
- 8.** Quan el relleu el pren el transport del camió, la carretera nacional 332 és bàsica.
- 9.** L'activitat femenina d'alguns membres de la família, circumscrita en la majoria de casos a l'obtenció d'aliments per a l'animal, ajuda a obtenir els recursos adequats per als animals.
- 10.** L'aprofitament o venda del fem generat en la seva criança.
- 11.** Hi ha petites plantacions de farratge, emmagatzemable, utilitzat per als dies de mal temps, en horts de regadiu.
- 12.** Conflueixen els recursos humans i el mínim de capital financer per iniciar el comerç.

Pamis destaca singularment en la recia de vedells durant aquest període. Als factors anteriors en sumarem tres més d'indubtable valor. Aquest petit enclavament arriba a una mitjana de criaçna propera a més de 100 jònecs anuals en la dècada dels 40 i 50. Pràcticament al voltant del 10% dels animals que porten els comerciants d'Ondara són criats ací. En canvi hem de tindre en compte que el seu terme municipal o partida tot just arriba a l'1 % de la terra cultivable de la Marina Alta.

El primer motiu és que pràcticament tot el terme municipal de Pamis és de regadiu. El seu proper riu, l'Alberca, és font d'alimentació gratuïta a les seves petites alberedes o canyissars d'aquest curt riu, però de cabdal relativament regular, excepte en anys de sequera forta.

El segon és el cultiu d'herba alfals, estrella de les plantes farratgeres que està cultivat a diversos horts del seu terme. Els motius són el seu alt contingut proteic per als animals. Un cop plantada, creixerà aguantant fins a sis segues cada any. No esgota el sòl i, a més, la seua sembra fixa nitrogen atmosfèric a la terra perquè el captura. Després ho agrairan els cereals o altres lleguminoses com el cigró, l'lentia, jueva o pèsol o qualsevol altre tipus de plantació. Es pot a més assecar i ser vendible a altres llauradors de poblacions necessitades de farratge.

El tercer motiu és la particular distribució de la propietat de la terra en menuts i mitjans propietaris, situació aquesta que prové de la desvinculació. Finalment, i en quart lloc, el seu tipus de poblament amb bastants cases de camp que compten amb xicotetes cavallerisses i coberts. En aquests corrals el jòneg pot compartir part de l'espai físic amb els animals de conreu i el menjar.

És el nucli urbà on millors rendiments s'obtenen, pel que fa a kg de carn obtinguts. Els comerciants coincideixen que és en aquesta localitat on hi ha els millors criadors.

En lloc destacat, cal explicar la possibilitat de poder demanar en préstec o rebre quantitats lliurades a compte sobre els futuribles beneficis. Són petits avenços de diners en metàl·lic, que serviran per al finançament de les compres de vitualles, roba, però sobretot despeses sanitàries que segueixen sent elevades per a una economia familiar de l'època. Ajuda a millorar la circulació monetària en una etapa de gran

escassetat. Això incidirà, sense dubte, a la popularització d'aquest tipus de negoci i anirà en benefici del comerç local.

Cal dir que aquest tipus de negoci s'havia practicat abans de la guerra amb indubtable èxit a Dénia. A aquest negoci, la recia de bous d'engreix a mitges o «fiadors de bous», s'hi havien dedicat ja en aquesta localitat comerciants d'animals com ara Andrés Escriba Ripoll i Vicent Carrió Costa en estables situats a les partides Bovetes i Madrigueres. Aquesta activitat comercial va tenir dues etapes: de 1917 a 1936 i de finals de 1939 fins a 1946. La immensa majoria de llauradors que residien en el terme municipal en aquestes partides disposaven d'estable, juntament amb els dels Palmars i Torrecarrals, i cuidaven un o dos bous per família, també pel sistema que hem descrit.

Posteriorment van ser els mateixos carnisers de Dénia els qui van seguir el testimoni de fiar bous d'engreix a mitges, però això després de la Guerra Civil

4. La pràctica desaparició del circuit monetari

La pràctica desaparició dels diners de curs legal és un aspecte desastrós, una forma d'empobriment ràpid. Les conseqüències econòmiques i demogràfiques de la Guerra Civil són espantoses. No menys desastroses són les de tipus social i moral. La renda nacional i per càpita no recuperarà el nivell de 1936 fins a la dècada de 1950. La situació no devia ser molt suportable econòmicament per als veïns d'Ondara ni de la Comarca.

L'economia no és que estigués poc monetaritzada, està pràcticament sense moneda de curs legal, sobre tot en bitllets, degut a les seqüeles de la Guerra Civil. L'autoconsum és elevat, la barata torna amb força. Aquest escenari econòmic ens retrotrau a èpoques llunyanes en el temps. La il·legalització de la moneda republicana després de la Guerra Civil no només va ser un concepte armat, sinó que també va ser una «guerra monetària». El paper-moneda imprès per la República va ser utilitzat com una arma de guerra més, deixant en molts casos de tenir cap valor en finalitzar la contesa.

Ondara, allunyada del front, en el cas de disposar de moneda de curs legal fins l'abril del 39 era la pesseta republicana. Encara que l'Ordre de 28 d'abril de 1938 establia el canvi forçós de la moneda republicana per la franquista, aquest procés no va resultar tan fàcil.

Al final, l'anul·lació dels bitllets republicans, combinada amb la depreciació dels saldos bancaris, va perjudicar greument les economies privades en el territori que va estar amb la República.

Bitllet d'una pesseta de la República de 1937

Bitllet d'una pesseta del règim de Franco. Setembre de 1940.

El caos estava servit, les fonts de finançament estan evaporades, el desproveïment a l'ordre del dia i l'escassetat i la pobresa tornen a estar presents. Aflora de nou l'autoconsum i la barata.

5. La font de Regulació contractual de la comercialització ramadera: el costum

Com en nombrosos negocis o fets econòmics provinents de l'agricultura, no hi ha moltes fonts documentals directes i les escrites són escassíssimes. El negoci practicat i la quantitat d'animals, bastant nombrosa, va deixar escassos registres.

El negoci o tracte és gairebé sempre verbal i unes simples anotacions en llibretes van servir per establir la relació contractual entre el comerciant i l'agricultor. La confiança entre el comerciant i l'agricultor o jornaler ha de ser màxima. Aquest tipus de contractes verbals, amb validesa per descomptat, tenen poques variacions. Intentarem sistematitzar-les amb varis tipus de modalitats.

El comerciant de bestiar cedeix un, dos o tres vedells a l'any, de la seva exclusiva propietat, normalment engendrat i deslletat lluny

d'Ondara. Degudament marcat, no ha de tenir malalties i serà cedit en òptimes condicions. L'animal ha de tenir una guia per al seu control i posterior venda en el mercat. Si no la tinguéssim, la sanció pot ser la incautació.

El criador és habitualment algú dedicat a les tasques del camp, bé un menut o mitjà agricultor, bé un jornaler. Aquests els reben no desemborsant cap quantitat per ell. La paraula i el costum són la forma habitual de negociar la cria de l'animal i la seua posterior entrega al lloc indicat pel comerciant d'animals, normalment l'escorxador que aquest crega convenient, per motius de rendibilitat i abastiment.

El lloc destinat a la cria és un corral, un cobert, que pot o no disposar de vegades, d'una petita fracció de camp. L'ús i el gaudir d'aquesta terra pot ser amb caràcter de propietari o arrendador. Aquest criador sol repetir el cicle de producció quantes vegades puga fer-ho, si no hi ha contratemps. Fins i tot té la possibilitat d'incrementar el nombre de cries de bou d'engreix si es comprova que és bon criador i s'obté un bon rendiment, lligat evidentment al pes de l'animal. Aquest és pesat en sortir del corral del comerciant per comprovar la seua posterior evolució.

El comerciant, que finança el bou, a fi de conèixer l'estat sanitari dels animals, podrà fer inspeccions rutinàries d'aquests. Ha de ser avisat si ocorregués cap contratemps i, en el cas que estiguessen malalts, haurà d'intentar curar-los i cuidar-los, i, si fóra necessari, avisar el veterinari.

El comerciant haurà d'aplicar les vacunacions d'aftosa, carboncle, tuberculosi o taca i queratoconjuntivitis. El criador ha de permetre les vacunacions a les seues instal·lacions si fóra necessari. Els medicaments, a la dècada dels 40, són molt escassos com a conseqüència de la situació de Guerra Mundial i després de l'aïllament econòmic i polític internacional.

El mateix passarà si hi hagués un bany contra les paparres i tot tractament veterinari. Les despeses poden dividir-se en la mateixa proporció en què es dividiran els quilos totals de carn obtinguts.

El comerciant haurà de reposar els animals morts o malalts, dins dels terminis habituals, intentant aportar un animal de la mateixa raça, pes i qualitat que l'anterior.

El criador ha de conèixer l'ofici i estar relativament facultat per al rebuig de l'animal, si considera que hi ha existència de malaltia. De vegades, es sembla de farratge una suficient quantitat de terra, a efectes de l'adequat i eficaç engreix dels animals que pot millorar el rendiment. Normalment ha d'assolir un pes òptim en complir els díhuit mesos. Això últim es dona més en el terme de Pamis que a Ondara. D'aquesta manera el criador pot tornar a iniciar el cicle de cria i engreix.

Carnet d'identitat de comprador de bestiar

El termini de vigència d'aquests contractes verbals el sol determinar el pes de venda del bestiar, i es pot estendre fins a un termini màxim de 12 mesos. En aquest moment l'animal, ja té normalment 18 mesos des de el seu naixement i és sacrificat davant la presència del comerciant, els seus treballadors o un carnisser de la seva total confiança.

El negoci és a risc i ventura. En cas de mort de cap dels animals, el criador haurà d'avisar el comerciant immediatament, compromentent-se almenys a aprofitar el cuir dels animals morts. I haurà de lliurar el cuir net en les millors condicions de comercialització. Si cap dels animals morís de carboncle o qualsevol altra malaltia contagiosa, el criador, de conformitat amb el que estableixen les lleis de sanitat animal vigent, hauria de cremar-los i soterrar-los. El comerciant o algun dels seus operaris comprovaven aquests fets.

El pes, el moment, el lloc i el preu de la venda seran determinats de comú acord entre les parts, valorant la situació dels mercats, projectant la venda dels vedells al voltant dels 450 kg. bruts.

La producció d'aquest comerç consisteix a aconseguir el màxim pes possible, amb el menor temps permisible. En el moment de la venda es distribuirà, de la següent manera: un 50% dels quilos produïts es liquidaran al comerciant i el 50% restant al criador.

Les despeses corresponents a la comercialització, taxes municipals, comissions, impostos, altres despeses i gravàmens a la venda de la següent manera: a) un 50% al comerciant i b) un 50% al criador.

Les sumes de diners que es percebien en concepte de bestretes sobre el valor futur de les vendes parcials de bestiar, durant l'execució del contracte, seran liquidades al moment de cobrar entre les parts. Tot això de conformitat amb el percentatge que s'hagués acordat prèviament, sempre el 50 %.

A meitat de la dècada dels 50, carrer Llibertat. Important partida de pilota al Trinquet d'Ondara. De dreta a esquerre: Pedro Frases (de negre i fumant), el caporal Cardona, Domingo Peris (fill del Zurdo de Pamis i empresari del triquet de Gandia, amb ulleres de sol), Sr. Marin (amb corbata) de la Federació de Pilota Valenciana, Julian Ferrando (alcalde d'Ondara), Pablo Domenech (darrere) i Manuel Porta Jordà (davant amb camisa blanca), Antoni Aranda, Toni Grimalt i Pepe Frases (de negre amb boina). Fotografia cedida per Dora Peris.

Els representants del comerciant o les persones que aquest designa habitualment, els corredors de bestiar, podrien verificar el compliment del contracte que, com hem dit més amunt, sempre era verbal.

El comerciant anotava en unes simples llibretes el nom, la localitat i el domicili del criador i lloc on radicava l'espai físic de cria del vedell d'engreix, així com els possibles lliuraments a compte que pogueren sol·licitar sobre els beneficis futurs. El nivell de controvèrsia, sempre seguint fonts orals, era escàs. I si hi havia alguns casos, era sobretot en el moment de la matança i posterior espediment del bou d'engreix pels quilos de rendibilitat obtinguda.

Aquest sistema de producció consisteix bàsicament en el fet que un comerciant porta cries de bou d'engreix que tenen entre cinc i sis mesos i li les lliura a un criador, dedicat majoritàriament a tasques del camp i que té necessitat de complementar o millorar els ingressos econòmics. Aquest es fa responsable de la seva cria durant aproximadament un any. L'animal pesa 50 ó 60 kg amb 6 mesos, quan és un jòneg. Posteriorment és venut en l'arribar als 400 ó 450 kg. No solen superar en cap cas els 500 kg. bruts, després es reparteixen els diners obtinguts per meitats, per la venda de la carn obtinguda a determinats carnisers interessats en proveir-se de carn als escorxadors habituals.

Com en tota economia de mercat, els animals són comprats en aquelles parts del territori espanyol que són més barats. Bàsicament en zones de producció lletera on hi ha excedents de cries. Els ramaders tenen necessitat de vendre les cries per poder aprofitar la llet, bé per a la venda directa o per fer formatges.

Les mesures de seguretat alimentària dels anys 40 no van molt més enllà de l'obligatorietat de sacrificar el bou en un escorxador, prop d'on es va a comercialitzar, supervisat per un veterinari, en determinats dies prèviament establerts. Acompanyat de la guia animal, que té una finalitat bàsicament de control fiscal.

Els llocs d'origen o de compra són les fires ramaderes de qualsevol racó d'Espanya. Encara que cada un tindrà les seves zones de preferència, per la disponibilitat de transport o els corredors. En els anys 40 i 50, pràcticament el transport utilitzat en el comerç d'Ondara és el ferroviari. Excepte l'últim dels tres casos analitzats.

Esquema 1. Cronologia de la cria del jòneg.

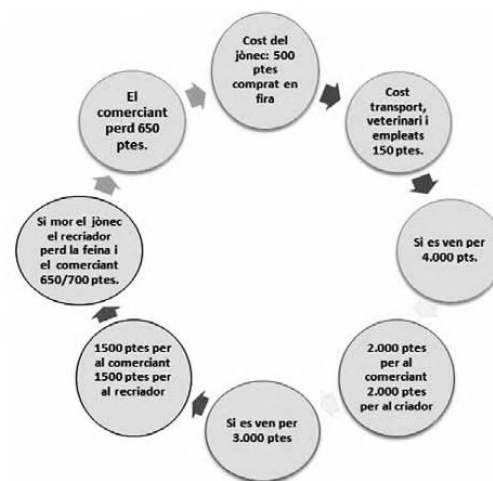

6. Les modalitats de comercialització

Intentarem sistematitzar les modalitats contractuals més habituals en els anys 40 i mitjans dels 50. A finals dels 50 i 60 van permutant-se degut a la millora econòmica. Són bàsicament quatre els tipus de relació contractual de comercialització:

La modalitat A. La més habitual, representa el 90% del volum de recría. El criador, llaurador o jornalier no desemborsa cap quantitat de diners pel jòneg. Sol oscil·lar el preu de venda del bou, ja criat, entre les 3.000 i les 4.000 ptes. segons el preu de mercat de la carn. El negoci està en engordir-lo en el menor temps possible. Es poden demanar lliuraments a compte sobre el preu final que tindrà el bou d'engreix, són prou habituals. Això explica que a Dénia anomenen al comerciant, «fiador de bous».

Esquema 2. Cicle de comercialització, modalitat A.

La modalitat B. Pagament al comptat del bou per part de l'agricultor, suposa un 3% aproximadament del volum de recia. El risc i ventura el corre ell, també els guanys són tots per a ell. L'animal li pot costar entre les 800 ó 1000 ptes.

La modalitat C. Cada 3 ò 4 mesos recien un bou nou amb les característiques del procés A, guanyant un mínim de 1.500 ptes. aproximadament per animal. També es demanen lliuraments a compte sobre els possibles beneficis quan es vengui el bou. Poden tindre d'eixa manera el recio de 3 ò 4 bous a l'any, representen al voltant d'un 4% del volum de recia. Persones de molta confiança del comerciant.

La modalitat D. Alguns xicotets llauradors els compren directament a fires de Múrcia i els traslladen fins Benissa amb tren, obtenint ells els guanys al complet. Sense intermediaris. L'animal pot costar unes 500 ptes. i el venen directament al Sanatori de Fontilles per al voltant de 4000 - 4500 ptes. per vedell. Aquí s'obtenen, sens dubte, les millors rendibilitats. Les estimacions indicarien que es al voltant del 3% del total de la comercialització. Si sols es contempla Pamis, podria arribar-se a afirmar que el 80 % o més de la producció, amb aquesta modalitat D, es feia en aquest terme municipal.

Aquesta classificació es personal i basada en les fonts orals utilitzades. Va variant conforme transcorren els anys més durs de postguerra i millora la situació. La modalitat B, aquella en què el xicotet llaurador compra directament el bou al comerciant i el ven directament en algun dels escorxadors propers va agafant major pes.

La modalitat D, implica portar els bous criats a llocs propers, l'escorxador d'Ondara, Xaló, però sobretot continua sent Fontilles el destí preferit. Han passat els anys més durs i el circuit monetari de l'economia porta temps normalitzat.

7. Cronologia d'implantació dels Comerços a Ondara i el seu cicle de vida empresarial

Cronologia i etapes de les empreses que comercialitzen jònecs de recria per a carn a Ondara																									
1940	1941	1942	1943	1944	1945	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965
Manuel Pérez Sendra, Salvador Pérez Sendra, Pepe Pérez Sendra i Pablo Domènech Domènech (casat amb Tònica Pérez Sendra)																									
				Enrique Aguilar Buigues , Francisco Gavilà Català, Salvador Peris Cervera i Manuel Porta Jordà (Beniarjó-València)																					
										Adolfo Castelló Serrallà															
Alguns Llauradors treballen la recria pel seu compte. Vicent Ginestar Perís i el seu germà Mateu Ginestar Perís, entre altres. Les porten directament de les fires de la província de Murcia, no acudeixen al comerciant per a proveir-se. Van sobre tot a Fontilles. Salvador Ginestar Soldevila, <i>cama-roja</i> , li ensenya l'ofici a Vicent i els indrets per a proveir-se en els llocs d'origen.																									
Comerç de les pells d'animals; Joan Garrido Ginestar i Vicent Garrido Ginestar s'abasteixen de pràcticament tots els escorxadors on es maten aquests jònecs.																									

Amb aquest quadre i les explicacions fetes en altres apartats, intentarem explicar el cicle de vida empresarial. El primer comerç, està basat en els forts llaços familiars dels Pérez Sendra. Pablo Domènech és el que porta els comptes del comerç, tots el divendres es reuneixen els quatre socis per treure'ls al seu domicili del carrer l'Església. En tots ells hi ha algú que és tractant d'animals des de fa anys, en la primera és el germà major Manuel. Per tant coneix les característiques del negoci amb el qual es treballa. Viatjar i conèixer les dificultats del negoci, tenir una bona xarxa de contactes, assistir a fires de bestiar i les peculiaritats de cria bovina, formen part de les destreses a tenir per dur-lo a terme adequadament.

Aquestes empreses utilitzen mitjans de transport diferents, les dues primeres exclusivament el tren des de l'estació d'El Verger i la tercera, la d'Adolfo Castelló, el camió substitueix pràcticament al tren. El motiu és que, en aquells anys, el transport terrestre no té tan bones condicions encara. Resulta més car per la precarietat dels camions de l'època i no permetia optimitzar la quantitat d'animals a dur. A partir de 1955 els comercialitza Adolfo Castelló, que és de l'Alqueria de la Comtessa però que s'estableix a Ondara en casar-se aquest any amb

Tonica Alberola Costa. Encara que abans ja portava alguns animals a Ondara, a la seua família ja es dedicaven a tracta d'animals. Aquest, a diferència del altres, no compta amb operaris fixes, sols dos corredors un en Els Poblets i altre en El Verger. Aguilar, Peris i Gavilà si tenen alguns operaris i viuen a Ondara. El quart soci, Porta, no es soci industrial.

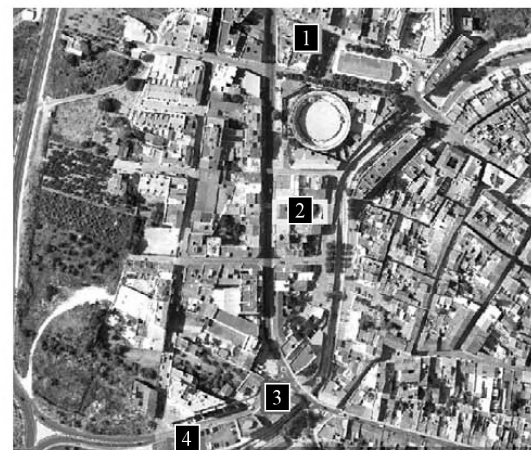
El tercer comerç de jònecs es distribueix en camions sobretot amb el de Pepe Masanet Pons. Home de confiança d'Adolfo. Aquest està especialitzat en aquest tipus de transport, treballarà també amb el ramader Nadal Mas i els *Xagals*, més coneguts com *Chacals*. També Pepe Moyà participa en el transport amb camió en algunes ocasions.

Un negoci col·lateral és el dels dos germans, Joan i Vicente Garrido, estan dedicats a la recollida, assecat i preparació per adobats de pell amb destinació a Barcelona, Vic i Sabadell. Allà i una vegada tractades les pells, són de nou comercialitzades per al sector de la marroquineria, sobretot bosses, maletes i sabates de pell per a la indústria del sud de la província d'Alacant i també a la Marina Alta, anys després també a la indústria de Pedreguer.

El transport i posterior distribució, explicaria que estigueren situats tots els negocis al costat de la carretera N-332, avui Avinguda del Doctor Fleming. El motiu no és altre que la facilitat d'accés i recollida dels jònecs pels criadors.

Adolfo es centra després en la comercialització d'entoldar tarongers, amb quadrilles de gent vingudes de la Safor. Aquest treball es feia durant l'estiu i es tractava d'un procés de desinfecció fitosanitària de tarongers, que eliminava tota classe d'insectes i plagues de l'arbre i del fruit. Efectiu però agressiu per al taronger sinó es feia correctament.

La perillositat d'aquesta faena, el seu cost, l'arribada dels moderns insecticides i la forta mecanització amb tractors a finals del 70, va fer que aquest tractament desapareixera i fóra substituït pels polvoritzadors, primer amb màquina de palanca i després amb tractors a gasoil i per modernes cubes, els germans Juan Zaragoza Giner i Pepe Zaragoza Giner, els Borina, fan a Ondara eixe pas anys després.

Ubicació dels comerços d'Ondara anys 40-50 i 60.

1. Antiga ubicació del Comerç dels germans Pérez Sendra. Hui Autoescola Ondara.

2. Comerç i casa d'Adolfo Castelló Serralta. Av. Doctor Fleming. Hui farmàcia Ma Dolores Castelló

3. Antiga ubicació del comerç d'Enrique Aguilar, Francisco Gavilà, Salvador Peris i Manuel Porta. Hui Esports Colau.

4. Entrada d'Ondara. Ubicació de l'antic escorxador. Al fons el llavador.

8. Transport i procedència

La línia ferroviària Carcaixent-Dénia és determinant en el comerç de recia de vedells. L'estació d'El Verger és la més utilitzada, també en algunes ocasions la de Gata i Benissa. A la primera, hi arribaven vagons de 27/30 vedells. Els que transportaven des de Gata i Benissa eren vagons de menor dimensió, entre 15 i 17 unitats.

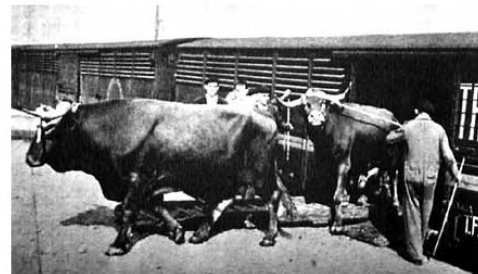
Procedència dels animals: les ciutats que tenen fires d'animals a Andorra i la Vall d'Aran, Múrcia, Lorca, Santomera, Fortuna. A Andalusia: Jerez de la Frontera i les fires d'animal de regions de Castella, Extremadura i Astúries també surten de vedells. Cal realitzar enviaments tots els mesos i la recerca d'una bona tipologia d'animal d'engreix es base dels negocis, resulta fonamental, també la relativa proximitat d'una estació de tren.

Àrees geogràfiques d'aprovisionament

Allò habitual era portar una mitjana d'un a dos vagons al mes. Eren vagons tapats per les inclemències climatològiques però amb reixetes laterals per a la correcta ventilació. Hi cabien entre 27 i 30 animals per vagó. El trajecte d'aquells que procedien d'Andorra i la Vall d'Aran era el de carregar a les estacions de Lleida i Barcelona, passant per València i Carcaixent amb destinació a Dénia.

La descarrega dels comerços d'Ondara es farà a l'estació d'El Verger. Al voltant de 4 pastors i operaris es fan càrrec de dur-los a peu a Ondara, bordejant el riu Girona, per l'assegador de Pego.

*Transport de bous per ferrocarril, un trànsit habitual a la meitat del S. XX
Foto de vferre.net*

Els jònecs eren descarregats a l'estació d'El Verger i d'aquí partien en ramat a Ondara. Entre altres motius d'acompanyar-los, no menys de quatre persones, és que era un dels moments de més perill del trajecte. A l'endemà es repartien els més aviat possible a criadors interessats, que prèviament havien estat advertits de l'arribada. Triar un vedell en òptimes condicions era una de les claus d'obtenir una millor rendibilitat per part del criador.

9. Mesures de seguretat i sanitat

Un dels perills era l'intent de beure de forma desmesurada per part d'aquests vedells. La rajada solia passar pel Camí vell d'El Verger i travessava les sèquies més importants de la localitat. Els operaris havien d'evitar que begueren i que un afartament d'aigua els resultés perjudicial, i els ocasionarà, fins i tot, la mort.

Abans d'arribar es procedia a la neteja, l'acondicionament i la desinfecció de les quadres, imprescindible per a tenir una baixa mortalitat d'animals. Sens dubte, la mort de l'animal era el gran perill del negoci perquè podia arruïnar als comerciants o al criador. La falta de neteja i de desinfecció podia tenir conseqüències funestes. La neteja general es realitzava en quedar buits els estables i immediatament abans d'un nou enviament. La desinfecció de peus i sobre tot de peülles dels animals era essencial.

La plaça del veterinari d'Ondara resultava en aquesta època molt valorada per la quantitat de treball i ingressos que podia reportar. En

aquell moment era Josep Martí, residia a la plaça major de la localitat, natural de Pedreguer, no donava a l'abast amb la feina que tenia, pels motius explicats. Totes les fonts coincideixen que va ser molt estimat i valorat per la seva professionalitat.

S'usaven desinfectants per a la ramaderia i l'agricultura. El desinfectant **Zotal** va ser el producte més efectiu, i va tenir una ràpida acceptació per part de l'Administració i una ràpida expansió comercial. El Zotal va esdevenir un producte molt usat en els anys 40, 50 i 60 entre els ramaders, així com el sabó per a ús particular. **Zotal G** és el d'ús ramader. Igualment Zotal és un dels millors productes dels quals es podia recórrer llavors per desinfectar tot tipus de locals.

La glossopeda causava alguns estralls; és una febre aftosa del bestiar, una malaltia de causa viral, altament contagiosa, del bestiar boví, que es manifesta per febre alta i pel desenvolupament d'úlceres petites a la boca, anomenades aftes i erosions originades de vesícules, en les peülles i la mamella.

També s'utilitzava calç de pintar, una de les formes casolanes de molt baix cost. Sol utilitzar-se per a pintar exteriors o interiors rústics. Més utilitzada pels criadors en el seu propi estable.

La pedra de Sal era un altre dels mitjans per evitar les típiques infeccions que els sobrevenien a aquests animals bovins. La pedra natural de sal o minerals li aportava al vedell tots els minerals que necessitava i que no els satisfia amb el menjar habitual de l'època, remolatxa, moniatos o alfals. N'hi havia una normalment situada en un lateral del pessebre.

Encara que la majoria de l'alimentació era a base de farratges naturals, resultava un complement alimentari per la seua mineralització. Això sí, quan se li posava aquesta pedra de sal calia assegurar-se abundant aigua ja que feia que begueren prou més. La pedra de sal també evitava les mosques. Aquest insecte transmet moltes malalties en entrar en contacte amb objectes contaminats i són un enemic bastant hostil per al vedell.

Curiosament a Ondara hi havia una zona de producció i extracció natural de pedra de sal a l'hort de Ferri, on està situat avui el Cafè bar la

Xata i el Centre Social d'Ondara. Aquestes es comercialitzaven en els propis comerços de bestiar o en comerços de productes agropecuaris. La mortalitat dels animals era relativament baixa, rondava l'1% , excepte la campanya de 1953. Hi hagué una epidèmia d'aftosa important. No fou un bon any pels comerciants, ni per suposat pel recridador al qual se li moria el jòneç.

10. Els comerciants

La normativa d'aplicació en ramaderia estatal del moment establia l'obligatorietat que els ramaders portaren un registre actualitzat dels animals, del seu origen, explotació, moviments, tractaments, inspeccions sanitàries i veterinàries amb l'anomenada Guia individual de cada animal.

En aquesta Guia es fixaven les dades més rellevants des d'un punt de vista sanitari o d'identificació dels animals, a fi de garantir la fiscalitat i la traçabilitat d'aquests per evitar furts etc. D'altra banda, en aquesta època almenys algun dels socis de l'empresa havia obligatòriament de disposar del carnet d'identitat professional de comprador de bestiar, expedit pel Ministeri d'Agricultura a través de la direcció del servei provincial de ramaderia.

Les qualitats del negoci requerien perseverança i tenacitat, ja que no hi havia dies de descans setmanal; es treballava de dilluns a diumenge. De any nou a Nadal. Precisament solia ser diumenge al matí el dia més

*Carnet d'identitat de comprador de bestiar de Manuel Pérez Sendra.
El major de casa. Cedita per Amparo Pérez.*

intens de negociacions, quan es contractava per part dels criadors de les poblacions properes el vedell que més els interessava i s'arregljava l'animal aquest mateix dia. Solien estar presents, personalment, bé algun dels socis o bé algun dels seus col·laboradors de confiança, en el moment de la matança als escorxadors quan es liquidaven els ingressos obtinguts, en funció del preu per kilo i el pes del bou.

11. Àrea geogràfica d'influència del comerç

Els vedells no es crien exclusivament a Ondara. Des de Ondara, bé en carros o bé a peu són portats els jònecs a les localitats de l'entorn: Beniarbeig, Els Poblets, Dénia, El Verger, Pedreguer, Pego, Sanet i Negrals, Pamis i fins i tot alguns a Gata i Xàbia.

Destaquen després d'Ondara, sobre totes les altres poblacions que recreien; Pamis per engreixar aviat i Pego pel mateix, però sobretot per la quantitat d'animals. Aquest poble disposa de molt de menjar per als bous, la marjal és font gairebé inesgotable per als animals gràcies als seus arrosars i la seua marjal.

En l'etapa àlgida del negoci, que podem situar en 1950, s'arriben a comercialitzar més de 1.000 vedells anuals. Cert és que la distribució va disminuint conforme la distància que té les poblacions esmentades respecte d'Ondara. A partir de Sanet i Negrals ja no es comercialitzen perquè aquí està present el comerç dels *Aurores* en Ràfol d'Almúnia, família de tractants de animals des de feia dècades.

Els *Aurores* són una família de sis membres, tots de Ràfol d'Almúnia que, durant molt anys, porten també el mateix tipus de negoci de cria de jònecs a mitges. Són tractants d'animals a la zona de la Rectoria: Sanet i Negrals, Benimeli, Ràfol d'Almúnia, Sagra i Tormos. des de feia prou anys abans. Aprofiten la conjuntura del recio i cronològicament amb els comerciants d'Ondara. el germans Antonio Pastor Gil, Pedro Pastor Gil i Juan Pastor Gil i el seus cosins Antonio Mezquida Pastor, Antonio Pastor Senti i Juan Pastor Nadal.

La casualitat va voler que anys després dos del comerciants de distintes localitats, Antonio Pastor Gil i Pablo Domènech Domènech foren consogres.

Llocs de procedència més habitual per proveir-se de jònecs	Pobles i ciutats amb escorxador de freqüent comercialització de la carn
Almoradí (Alacant) Santomera, Totana, Lorca i Alcantarilla (Múrcia), Guadix (Granada), Vall d'Aran, Jerez de la Frontera (Cadis) .Navia (Astúries), Osca, Terol, fins i tot Mallorca. Diversitat de Fires de Castella i Lleó.	Ondara, El Verger, Dénia, Xaló. Fontilles. Alcoi i Alacant. Sobretot Oliva, Bellreguard, Gandia i València

Mapa 1. Poblacions on es criaven els bous dels comerços d'Ondara

12. El Sanatori de Sant Francesc de Borja de Fontilles.

Especial referència cal fer al Sanatori de Fontilles en el terme de la Vall de Laguar. El Sanatori de Sant Francesc de Borja més conegut com Sanatori de Fontilles està situat al municipi de Vall de Laguar, a la comarca de la Marina Alta. Va ser fundat per l'advocat de Tormos Joaquín Ballester Lloret i el pare jesuïta d'Albal Carlos Ferris Vila. Va ser obert el 1909 per l'Associació Fontilles i des d'aleshores ha atés malalts de lepra procedents de tots els racons d'Espanya. El Sanatori disposa d'unes 70 hectàrees de paratges de gran bellesa.

Aquest Sanatori concebut com hospital residència i leproseria, respon al concepte d'una ciutat tancada, autosuficient, amb la pràctica totalitat dels serveis. No obstant això dins de l'espai delimitat per la muralla que l'envolta, s'obri una ciutat amb les seves hortes que tracta de satisfer les necessitats d'una població peculiar degut a la infermetat, disposant d'església, teatre, impremta, tallers, clínica, escorxador, etc. Tot això dispers entre un entramat d'espais lliures.

En aquesta etapa històrica, els ondarencs són els qui la proveeixen de carn bovina però sobretot són directament els petits agricultors de Pamis. Tres són les raons; primer, s'obtenen els millors rendiments per pes net per animal i per preu, no hi ha irregularitats, ni queixes en aquest sentit, en tots els entrevistats. Apareix la locució *Això és feina de Fontilles*, com a sinònim de fer, les coses ben fetes, per ambdues parts i sense engany o frau.

En segon lloc, per a portar-los a peu, són necessaris diversos homes alhora per a la seva subjecció amb cordes. Els animals pesen més de 450 kg i durant el trajecte hauran de menjar i beure. La distància que els separa del Sanatori és de 14 km. Pujar les costes, sortejar les carreteres de l'època impliquen una dura jornada; disposar de bon físic i molta perícia resulten essencials.

En tercer lloc, la confiança que es genera en aquest tipus de centres sanitaris tancats. Fontilles té aviat 150 pacients ingressats i arriba a assolir els 300 de forma estable a la dècada dels 30 als 50 del segle XX.

Façana del Sanatori.

Complex actual del Sanatori

Vistes al riu Girona pujant al Sanatori.

Ondara des de Fontilles i muralles que l'envolten.

Colònia-sanatori de San Francisc de Borja, a Fontilles. Consell General de Col·legis de Metges d'Espanya, 22 de juliol de 1948.

Arriba a ser un petit poble, fins i tot, sobrepassa en població a altres localitats properes. Les necessitats d'avituallament de carn de bou són imprescindibles.

Cal no oblidar que des del naixement de Fontilles, va paral·lel gairebé al de la plaça de bous d'Ondara, la qual cosa condicionarà que el poble d'Ondara sempre tinguera particulars vincles amb Fontilles. Les hemeroteques atorguen constància de diverses recaptacions de festejos taurins a benefici del Sanatori de Fontilles realitzats a la plaça de bous d'Ondara.

13. Una oportunitat de finançament

En no disposar de xifres exactes s'ha de fer una extrapolació a partir de les fonts utilitzades, la quantitat d'animals comercialitzats i el preu del bou un cop mort. La documentació és incompleta i només disposem d'uns quants apunts comptables proporcionats per Dora Peris Miñana que portava la comptabilitat de caixa del seu pare Salvador Peris que feia societat hem dit amb Enrique Aguilar; Francisco Gavilá i Manuel Porta.

El seu valor consisteix en el fet que estan perfectament anotats i acreditats els lliuraments a compte, anotades com a préstec, en qualitat d'avançament sobre la futura carn de l'animal que es pogués obtenir. He analitzat el llibre de comptes de tota la campanya de 1952-1953 i per tant confirma el volum facturat aproximat que suposa cada jòneg i d'ahi el total anual.

Comercialització: fases i estimació de facturació. Ondara, Pamis i resta de la Marina Alta	
A partir de 1940 i fins a 1944	Es comercialitzen uns 500 vedells anuals que representen un volum de 1'5 milions de pessetes anuals aproximadament de facturació. Distribuïdes així: a Ondara i Pamis el 70% de volum de facturació i en pobles de la Marina Alta la resta.
Entre 1945 i 1950	Hi ha un fort increment i la xifra d'animals recreiats arriba als 1000 exemplars anuals. Conflueixen dos comerços. Les xifres de negoci estan al voltant dels 3,5 milions de pessetes anuals. Distribuïdes de la manera següent: a Ondara i Pamis el 40% de volum de facturació i en pobles de la Marina la resta.
Entre 1951 i 1953	Potser els més dinàmics, la xifra d'animals supera els 1500 exemplars anuals i la xifra de negoci estaria propera als 6 milions de pessetes. Distribuïdes de la manera següent: a Ondara i Pamis el 30% de volum de facturació i en pobles de la Marina la resta.

Comercialització: fases i estimació de facturació. Ondara, Pamis i resta de la Marina Alta	
Entre 1954 i 1965	Sens dubte comença el davallada degut entre altres qüestions a la industrialització càrnica; conserva en fred i emmagatzematge. Es comença a importar carn congelada, finalitza l'autarquia econòmica. Les millores condicions de vida de la família fan refusar la seva recia. No superen ja 1.000 exemplars anuals. La xifra de negoci baixa als 4 milions de pessetes anuals. Distribuïdes de la manera següent: a Ondara i Pamis el 30% del volum de facturació i en pobles de la Marina la resta.

L'última etapa finalitza molt poc abans de la industrialització i modernització del sector càrnic, tant a Espanya com a la Marina, i a la qual tampoc va ser aliena Ondara. Un exemple és l'empresa que van constituir els germans Juan Picó Llobell, Vicente Picó Llobell i Albert Picó Llobell, els Xacals. Aquests carnisers i ramaders van construir una fàbrica d'embotits a l'entrada d'Ondara venint des de Dénia, a l'altra banda del CEIP Sanchis Guarner, el 1968.

Foto actual de l'antiga fàbrica d'embotits dels germans Picó, oberta el 1968.

Foto actual de l'antiga fàbrica d'embotits dels germans Picó, oberta el 1968.

*Nou Escorxador d'Ondara.
Actual Escola Infantil Municipal.*

Terme de Pamis. Vall de Laguar i Fontilles

14. Conclusió

En definitiva va ajudar a pal·liar els efectes més adversos de la guerra i la llarga postguerra, derivats de la contesa, la situació política internacional, les mesures autàrquiques i la perseverança en l'autosuficiència econòmica.

Va contribuir aquest mercat a restablir en part el flux circular de la renda a través de la circulació monetària. Va millorar les dures condicions de vida: racionament, mercat negre; i en part va alleujar la etapes més penoses. Cal dir que Ondara disposava d'una molt baixa bancarització. La Caixa d'Estalvis del Sud-est d'Espanya no s'obrirà fins al 3 gener 1959.

Hem intentat aclarir les fases del cicle de vida d'un producte, el comerç de jònecs de *recrío*. Les diverses fases: la introducció, l'expansió, la fase de maduresa, la d'obsolescència, etc. També la va haver de reestructuració empresarial i vindria de la mà dels nous productes que hi havia per a comercialitzar i exportar.

Vegem que va ocórrer amb els protagonistes. Els negocis derivats del tractament de pells d'aquests animals i d'altres són criats i gestionats des d'Ondara pels germans Juan i Vicente Garrido, és l'origen dels posteriors negocis que dugueren a terme, les dues benzineres, una a Ondara i l'altra a Dénia.

Pepe Pérez Sendra, *raimet*, i Manuel Porta es dedicaran al cap del temps a l'exportació de cítrics. El primer a Ondara i el segon en Beniarjó, d'on procedia ell. Pablo Domènech construeix anys després la nova fabrica de flors, articles nadalencs i de plàstic. També farà exportació d'ells. Adolfo Castelló, un poc més jove, ja no ho veu rendible i comercialitzarà l'entoldament de tarongers.

La seguretat social no s'instaura plenament fins el 1967. Els préstecs sobre el bou per a despeses de salut eren habituals, fins i tot es paga la *Iguala* del metge de les quantitats obtingudes amb aquest negoci. Potser siga equiparable, valguen les distàncies, al que avui es coneix com microcrèdit.

Presume		111
Francisco Perez Ronda		
dia 28 de novembre		50
dia 13 de de diciembre		500
dia 2 de de enero		800
dia 19 de enero		850
dia 16 de febrero		300
dia 9 de marzo		800
dia 7 de abril		50
dia 8 de Mayo		50
dia 30 de Junio		550

Apunt de Llibreta de comptes portada per Dora Peris Miñana, se li lliuren a compte 2.150 pts a Fco. Pérez Ronda d'Ondara, entre novembre de 1952 i juny de 1953.

L'efecte que produeix té també una certa similitud a aquell. És un crèdit molt menut en quantia, destinat originàriament a persones humils de països subdesenvolupats o en vies de desenvolupament. En aquest cas els *mini préstecs* eren sobre la futura rendibilitat de la carn del bou.

Entre els anys 1940 i fins a 1944, sobre tot als ondarencs i pamisers, a falta d'avaladors, amb una ocupació, de vegades, precària, amb absència d'un historial bancari, els era possible l'accés a un crèdit, que si no va permetre millorar les seves condicions de vida, almenys els va permetre aixecar el cap

I en alguns casos, els que amb el primer capital obtingut van comprar i comercialitzar el vedell per si mateix, van poder obtenir unes rendes que els va permetre adquirir alguna fanecada de terra. Fins i tot, va començar el procés d'adquirir casa a Ondara i traslladar el domicili que es disposava a Pamis, ja que la proximitat dels serveis educatius i sanitaris resulten atractius en un escenari de millora econòmica.

15. Fonts entrevistades entre juliol de 2013 i setembre del 2014

Font: nom i cognoms	Població	Relació amb la recia de vedells
Andrés Escriba Gilabert	Dénia	Nét d'Andrés Escriba Ripoll
Pepita Carrió Moncho	Dénia	Filla de Vicente Carrió Costa
Amparo Pérez Gavilá	Ondara	Filla de Manuel Pérez Sendra
Josép Mézquida Vicens	Ondara	Amic de Salvador i Pepe Pérez Sendra
Enrique Aguilar Ballester	Ondara	Fill d'Enrique Aguilar Buigues
Vicent Gavilá Vita	Ondara	Fill de Vicente Gavilá Catalá.
Dora Peris Miñana	Pamis-Ondara	Filla de Salvador Peris Cervera
Tonica Alberola Costa	Ondara	Vídua d'Adolfo Castelló Serralta
Paquita Ginestar Martínez	Pamis-Ondara	Filla de Vicente Ginestar Peris
Daniel Esteban Castillo	Pamis-Ondara	Client dels comerciants.
Antoni Ginestar Soler	Pamis	Fill de Mateu Ginestar Peris
Antoni Estarca Ferrando	Ondara	Fill de Client dels comerciants
Joan Josép Bañón Oliver	Pamis-Ondara	Fill de client dels comerciants.
Vicenta Doménech Pérez	Ondara	Filla de Pablo Doménech Doménech i nora de Antonio Pastor Gil

BIBLIOGRAFIA

PIÑEIRO ÁLVAREZ, M. R. (2006) *Los convenios hispano-norteamericanos de 1953*, Universidad de Cádiz, HAOL, núm. 11 pp. 175-181.

BARCIELA, C. «La economía y la guerra» en *Revista de Historia Contemporánea*, pp. 13-35.

MARTORELL LINARES, M. (2006), «Una guerra, dos pesetas», en MARTÍN ACEÑA, P. Y MARTÍNEZ RUIZ, E. (eds.), *La economía de la Guerra Civil*, Madrid, Marcial Pons Historia.

SEGRELLES SERRANO, J. A. (1993) *La ganadería avícola y porcina en España. Del aprovechamiento tradicional al industrializado*, Secretariado de Publicaciones Universidad de Alicante, pp. 22 -37.

ESCRIVÀ GREGORI, M. (2007) *La taronja a Bellreguard. El conreu i el comerç tradicional*, Ajuntament de Bellreguard, pp. 35-43.